

УДК: 41+398+001.8

ЎЗБЕК-КОРЕЙС ХАЛҚ ОҒЗАКИ ИЖОДИДА ОИЛА ВА ОИЛАВИЙ ҚАДРИЯТЛАР
МАСАЛАСИВОПРОС СЕМЬИ И СЕМЕЙНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В УСТНОМ ТВОРЧЕСТВЕ
УЗБЕКСКОГО И КОРЕЙСКОГО НАРОДОВ

THE ISSUE OF FAMILY AND FAMILY VALUES IN UZBEK-KOREAN FOLKLORE

А.Сабиридинов¹, Д.Муратова²¹А.Сабиридинов

ФарДУ, филология фанлари доктори.

²Д.Муратова

ФарДУ, магистрант.

Аннотация

Мақолада оила ва оилавий қадриятлар масаласи ёритилган бўлиб, унда айрим ўзбек-корейс халқ мақол ва эртакларида юзага келган типологик ўхшашликлар ўрганилган.

Аннотация

В статье освещается вопрос семьи и семейных ценностей, изучается типологическое сходство, имеющееся в некоторых узбекско-корейских пословицах и сказках.

Annotation

This article focuses on family and family values, exploring typological similarities that have emerged in some Uzbek-Korean folklore and fairytales.

Таянч сўз ва иборалар: оила, қадрият, оилавий қадриятлар, мақол, эртак, олтой, протоолтой, корё одати, типологик ўхшашлик.

Ключевые слова и выражения: семья, ценность, семейные ценности, пословица, сказка, алтайский, протоалтайский, обычай корё, типологическое сходство.

Key words and expressions words: family, value, family value, proverb, fairy tale, Altaic, protoAltaic, koryo custom, typological similarity.

Халқ оғзаки ижодида халқнинг урф-одатлари, турли анъаналари, руҳияти, фикрлаш тарзи, фалсафаси акс этади. Шарқда оилага маънавий камолот бешиги сифатида қаралади. Оила – жамият ўзаги ва негизи. У ҳар бир халқ, миллатнинг давомийлигини сақловчи, миллий қадриятлар ривожини таъминловчи, маънан етук, ахлоқан пок, руҳан соғлом ва жисмонан баркамол авлодни тарбияловчи муқаддас даргоҳдир [1,321].

Ўзбекистон Республикасининг Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2018 йил 3 февралда “Хотин-қизларни қўллаб-қувватлаш ва оила институтини мустаҳкамлаш соҳасидаги фаолиятни тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармони замонавий оилани ривожлантириш, оиланинг ички муносабатлари, шахслараро муносабатларни, бой маданий тарихий мерос ва **анъанавий оилавий қадриятлар** муаммолари бўйича фундаментал, амалий ва инновацион тадқиқотларни ўтказиш, улар асосида оила институтини мустаҳкамлаш, ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлаш ва оилавий ажрашишларнинг олдини олиш бўйича таклифларни ишлаб

чиқиш ва амалга ошириш бу борада амалга оширилаётган ишларнинг хайрли давоми бўлди.

Шарқ оилалари ўзларининг кўп асрлик мустаҳкам маънавий таянчларига эга бўлиб, айнан оилада демократик негизларга асос солинади, одамларнинг талаб ва эҳтиёжлари ва қадриятлари шаклланади.

Оила – умуминсоний, миллий, диний, шахсий ва оилавий қадриятларни, маънавий анъаналарни келажакка етказиб берадиган “қадриятлар сандиғи”дир. Сирасини айтганда, оиланинг мустаҳкамлик ва узоқ яшовчанлик сири ва саодати ҳам ана шу маънавий анъана ва қадриятларга боғлиқлигидир. Худди шу мантиқдан келиб чиқиб, оила ва оилавий қадриятлар тасвирланган асарларни тадқиқ қилиш нақадар мароқлидир.

Ўзбек-корейс адабиётида кўзга ташланувчи оила ва оилавий қадриятлар тасвиридаги муштаракликларни нафақат замонавий адабиётда, балки халқ оғзаки ижоди таркибидаги мақоллар ва эртаклар мисолида ҳам кузатамиз.

Фольклор намуналаридан бири бўлган **мақоллар** халқнинг кўп асрлар мобайнида

АДАБИЁТШУНОСЛИК

ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ва маданий ҳаётда тўплаган тажрибалари, кузатишлари асосида юзага келган ихчам, чуқур мазмунга эга бўлган оғзаки ижод жанрларидан биридир [2. 91].

Мақоллар ўз табиатиға кўра халқаро жанр саналади. Дунёда ўз мақолиға эга бўлмаган халқнинг ўзи йўқ. Чунки ҳар бир халқ ҳаётий тажрибаларини мақоллар шаклида авлодларга қолдиради. Шунинг учун ҳам турли халқлар оғзаки ижодида мазмун ва шакл жиҳатидан бир-бирига яқин ҳамда ҳамоханг мақоллар кўплаб учрайди. Бунга сабаб ҳар бир халқ ҳаёти ва тарихида жуда кўп ўхшашликлар, умумийликлар мавжуддир. Бундай муштаракликлар ўзбек-корейс халқ мақоллари таркибида ҳам кузатилади.

Ўзбек халқ оғзаки ижодида учровчи **“Ақлли отини мақтар, аҳмоқ хотинини”** [3. 123] мақоли корейсларда: **“Тентак хотинини, ақлли одам фарзандларини мақтайди”** [4. 193] тарзида қўлланади.

Оилавий қадриятлар билан боғлиқ бўлган бўйига етган қизга совчи кутиш анъанасини ўзида акс эттирган мақоллар:

Қизи кўпнинг эшиги доим очик (корейс халқ мақоли, 193-бет).

Қизли уй – карвонсарой (ўзбек халқ мақоли, 279-бет).

Карвонсаройға ҳар тарафдан турли йўловчилар келиб кетгани каби, қизли уйға турли оилалардан совчилар келиб туради. Карвонсаройнинг эшиги ҳар қандай йўловчилар учун очик бўлгани каби, қизли уйнинг эшиги ҳар қандай (хоҳ яхши, хоҳ ёмон) оиладан келган совчилар учун очик бўлиши керак. Қиз берилмаган тақдирда ҳам уларнинг кўксидан итармаслик, аксинча, ҳуш қабул қилиш лозимлиги таъкидланмоқда.

Қўни-қўшничилик анъаналарига амал қилиш қадимдан оилавий қадриятлардан бири ҳисобланади:

“Узоқдаги қариндошдан яқиндаги қўшни яхши” (“Корейс халқ мақоли”, 193-бет).

“Яхши қўшни узоқ қариндошдан яхши” (“Ўзбек халқ мақоли”, 258-бет).

Ушбу мақолларда узоқдаги қариндошининг келиб, то сенга ёрдам бергунча, яқиндаги қўни-қўшнилари ишини битказиб берадилар, мушқулнингни осон қиладилар, деган маъно англанади.

Қуда-андачилик муносабатлари қадим тарихга бориб тақалади. Бу муносабатлар меҳр-оқибат ришталари билан боғлансагина мустаҳкам бўлади. Қуйидаги мақоллар келин

ёки куёвга қарата айтилган бўлиб, жуфти ҳалолнинг ота-онасини ҳам ҳурмат қилиш, улардан меҳрини аямаслик кераклиги уқтирилади.

“Суюкли хотинингнинг ота-оналари хонадонини тавоф қил” (“Корейс халқ мақоли”, 193-бет).

“Яхши кўрсанг боласин, Иззат қилгин онасин” (“Ўзбек халқ мақоли”, 257-бет) шаклида учрайди.

Инсон ҳаёти давомида умуминсоний қадриятларни қадрлаган ҳолда ўзидан эзгулик, яхши ном қолдириши керак. Шунда нафақат у қилган ишлар, балки унинг юзи ҳам атрофдагиларга ёқимли бўлиб кўринади. Қуйидаги мақоллар юқоридаги фикримизнинг давоми бўлиб хизмат қилади:

“Чиройли одамнинг териси қордан, чехраси гулдан” (корейс мақоли, 200-бет).

“Яхши одамнинг юзидаги зулук (айрим манбаларда пашша) ҳам хол бўлиб кўринади” (ўзбек халқ мақоли, 91-бет).

“Чолни кўриб “бувам” дема” (корейс халқ мақоли, 201-бет).

“Чолни кўриб “бобом” дема” (ўзбек халқ мақоли, 135-бет).

Юқоридаги мақол ҳар кимни ҳам ўзинга яқин олма, ҳаммани ҳам дилингга яқин олиб, ишонаверма, деган маънода ишлатилади.

Ўзбеклар ўзларининг меҳмондўстлиги билан шуҳрат қозонганлар. Корейс миллати ҳам меҳмонларни ўзбеклардан кам севмаслигига қуйидаги мақол орқали яна бир бор амин бўламиз:

“Тасодифий меҳмонни ҳам яхши кут (корейс халқ мақоли, 200-бет).

“Меҳмон – атойи худо”; **“Меҳмон жойи кўз устида”** (ўзбек мақоли, 165-бет).

“Ўзи келган меҳмон – атойи худо, Чақириб келган меҳмон – гадоийи худо” (ўзбек халқ мақоли, 168-бет).

Оилада тарбияланаётган қиз болаларнинг оилавий муносабатларда қадрланувчи моҳирлик, меҳнатсеварлик, чаққонлик, куюнчаклик каби хусусиятларни ўзида мужассамлаштирган мақоллар:

“Қизсиз хонадон – оловсиз ўчоқ” (корейс халқ мақоли, 193-бет).

“Қизли уй – файзли уй” [5, 487] (ўзбек халқ мақоли).

Бошқа мақолда:

“Қизли уй – бўстон,

Қизсиз уй – зимистон” (ўзбек халқ мақоли, 279-бет).

Ҳар иккала халқ оилаларида ҳам қиз фарзанд суюклидир. Мақолдаги **“зимистон”**

сўзи форсчада **“қиш”** (“совуқ”) ёки **“ёруғлик, офтоб нури тушмайдиган жой”** маъноларида қўлланилишини инобатга оладиган бўлсак, иккала мақолнинг ҳам маъно жиҳатдан яқинлигини англаймиз.

Пурмаъно фикр-мулоҳазаларга тўла ўзбек-корейс мақолларидаги ҳайратомуз муштаракликлар, типологик ўхшашликлар, маданиятлари, қадриятларининг яқинлиги бу халқларнинг қадимдан илдизи бирлигини исботлайди.

Шу ўринда корейс халқининг шаклланишига қисқача тўхталадиган бўлсак, у жуда қадим тарихга эга. Корейсларнинг аجدодлари қадим замонлардан бери Корея ярим ороли ҳудудида яшаб келмоқдалар. “Корейсларнинг шаклланишида учта қабила гуруҳи (палеосиё, олтой, австронез) қатнашган. Бунда етакчи ролни **протоолтой – дастлабки олтой** қабилалари ўйнаган” [6.32]. (Олтойлар қадимдан туркий халқлар таркибига кирган. Олтойлар ҳозирда ўзларини олтой-кижи, деб атайдилар [7.533]. Олтой тили – туркий тиллардан бири. 1948-йилгача ойрот тили, деб аталган [7.532]).

Маълумотлардан кўринадик, корейслар туркий халқлар билан келиб чиқиш жиҳатидан қадимда бир илдизга эга бўлган. Ўзбек-корейс адабиёти намуналарини қиёслаб ўрганиш орқали икки халққа хос яқинликлар юзага чиқаверади. Эркин Воҳидовнинг: “Икки халқнинг бир-бири билан яқинлиги адабиётларининг яқинлигида намоён бўлади” [9. 328], деган фикри нечоғлик ҳақлигига корейс адабиёти намуналарини ўрганиш жараёнида яна бир бор амин бўламиз.

Ўзбек ва корейс халқ эртаклари ғоят қадимийлиги, ўзига хос сюжет тизими, образлар силсиласи ва бадиий воситаларга бойлиги билан алоҳида ажралиб туради. Бу бетакрор номоддий маданий мерос ёдгорликлари икки халқ бадиий тафаккурининг юксак салоҳияти ва тадрижий ривож қатламларини ўзида акс эттирганлиги билан аҳамиятлидир.

Халқ эртакларида умумийлик ва ўхшаш жиҳатлар кўп учрайди. Бу, компаративистиканинг адабий алоқалар, типологик ўхшашлик, ўзаро таъсир муаммоларига оид бўлиб, бу борада олиб борилган изланишлар ва билдирилган фикрлар мунозаралидир.

Шундай тарзда юқорида айтиб ўтганимиз – қиёсий адабиётшуносликдаги **типологик ўхшашликлар** юзага келади. Яъни, бир-биридан беҳабар ҳолда ўзларининг ички

эҳтиёж, қарашлари асосида адабиётда ўхшаш, бир-бирига яқин эпизодларнинг, образларнинг, асарларнинг юзага келиши кузатилади. Масалан, ўғай она зулмидан азият чеккан қизлар образи Золушка, Синдрелла, Настенька, Зумрад, корейс адабиётида эса Хончхидир.

Эртаклардаги ўхшашликлар бир халқ муҳитидан иккинчисига ўтиб, ўша муҳитга мослашади. Бир хил ижтимоий-тарихий ривожланиш шароитига эга халқларда бир вақтнинг ўзида ўхшаш эртаклар яратилиши мумкин. Бу типологик ўхшашликдир. Эртаклар китоблар орқали бир халқдан иккинчисига ўтади. Бу ўзаро таъсир маҳсулидир.

Ўхшашликлар рақамларда, сеҳрли предметларда ҳам кўринадик. Жумладан, уч, етти, қирқ рақамлари.

Фольклор намуналарини қиёслаб ўрганиш орқали қизиқарли ва қимматли маълумотларга эга бўламиз. Фикримизни қуйидаги ўзбек ва корейс эртаклари мисолида давом эттирамиз.

Халқ оғзаки ижодига мансуб **“Қари билганни пари билмас”** (ўзбек халқ эртаги)[9,85] ва **“Корё одати ва ҳақиқий ўғил”** (корейс халқ эртаги)[10,92], **“Аҳил ака-ука”** (ўзбек халқ эртаги) ҳамда **“Икки ака-ука”** (корейс халқ эртаги)[10,154] да оила ва оилавий қадриятлар тасвирланган бўлиб, уларда бир қатор типологик ўхшашликлар кузатилади.

Эртақ қаҳрамонларининг характери ва тақдирларидаги ўхшашлик, оилавий қадриятлар тасвири, сюжетлар линиясидаги муштаракликлар ҳам эътиборга моликдир.

Ҳаётий-маиший эртаклар туркумига кирувчи ушбу **“Корё одати ва ҳақиқий ўғил”** ва **“Қари билганни пари билмас”** эртакларида топишмоқли тортишувлар ҳикоя қилиниб, кексаларнинг ўткир зеҳни ва донишмандлигини улуғлаш асосий ўрин тутади.

Эртақда кексаларнинг оқил-у донолиги, тадбиркорлиги, адолат юзасидан иш кўриши каби хислатлари қайд этилиб, уларни ҳурматлаш, қўлдан келган яхшиликни улардан аямаслик, айтган сўзларига қулоқ солиб, берган панд-насихатларига амал қилиш уқтирилади.

Иккала эртақ ҳам анъанавий дебоचा қисми билан бошланган. Замон, макон ва вақт тушунчаларининг нисбийлиги кузатилади. Бу хусусият кўпроқ **“Қари билганни пари билмас”** эртагида яққол кўзга ташланади. **“Корё одати ва ҳақиқий ўғил”** эртаги яратилган даврга

АДАБИЁТШУНОСЛИК

этибор берадиган бўлсак, корейсларнинг Хитой давлати қўл остида бўлган пайтига тўғри келиши тасвирланган. Корё одати дейилишидан милодий 935 йилдан буёғида бўлган даврга этибор бериш керак бўлади. Сабаби, бу вақтда Корё (Корея номи шундан олинган) давлатининг асосчиси Ван Гон мамлакатни бирлаштирди. X аср охирларига келиб марказлашган давлат пайдо бўлди. Унгача мамлакатни Когурё, деб атаганлар.

Эртактларда рақамларнинг ҳосиятига аҳамият қаратилган. Эртактларда 3 сонидан ўринли фойдаланилган. “Қари билганни пари билмас”да уч нарса, от, қуш, ари; “Корё одати ва ҳақиқий ўғил”да 3 та топишмоқнинг топилиши жоҳил одатнинг бартараф этилишига алоқадор. Инсонни жисман ва маънан тарбиялашнинг устувор вазифа этиб белгиланганлиги “Қари билганни пари билмас” эртагида ўзбек халқ ҳикматларидан оқилона фойдаланилганлигида кўринади: *бу дунёда яхшилик ҳам, ёмонлик ҳам худди акс-садога ўхшаб қайтар экан. Қарини қопда сақла, ўлигини ҳафта сақла* каби. Эртақда қўлланган **“Қарини қопда сақла, ўлигини ҳафта сақла”** ўзбек халқ мақоли бугунги кунда **“Қарини қафтда сақла, ўлигини ҳафта сақла”** тарзида ишлатилади.

Қарияларни қадрлаш қадим қадрият саналади. XI асрнинг атоқли шоири, донишманди ва давлат арбоби Юсуф Хос Хожиб қариларни ҳурмат қилиш, улар ҳақида беҳуда сўз айтмаслик, улар ҳузурида одоб ва камтарлик билан сўзлашиш жоизлигини ўзининг “Қутадағу билиг” асарида уқтирган эди.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш жоизки, юқоридаги иккала эртақда ҳам ўзбек ва корейс халқларининг анъанавий қоидалари ҳисобланган, ёшлиқдан болалар онига сингдириб бориловчи оилавий қадриятлар ўзидан катталарни, биринчи галда кекса боболар-у оталарни, нуроний бувиларни ҳурмат қилиш, эъзозлаш, улар учун қўлдан келган ёрдамни аямаслик сингари **умуминсоний қадриятлар тағзамини қаердан келиб чиққани ҳикоя қилинади.**

Ўзбек ва корейс эртактларида типологик ўхшашликлар юзага келган **“Аҳил ака-ука”** (ўзбек халқ эртаги) ва **“Икки ака-ука”** (корейс халқ эртаги) оилавий қадриятлар тасвирланган эртактлардан бири бўлиб, уларда бир қатор оилавий қадриятлар муштараклик касб этган.

Ушбу эртактларда ака-укалар ўртасидаги меҳр-оқибат, бир-бирини қўллаб қувватлаш, ғамхўрлик қилиш каби оилавий қадриятлар

тасвирига чуқур ўрин берилиб, табиий шароит ва географик муҳит, яъни халқ яшайдиган жойда ўсувчи ўсимлик тури жиҳатидан фарқланиш кўзга ташланади. Бизга маълумки, Кореяда буғдойга нисбатан гуруч кўпроқ етиштирилиб, истеъмол қилинади. Юртимиз жойлашган Марказий Осиёда эса қадимдан шוליға нисбатан буғдойдан кўпроқ ҳосил олинган.

“Икки ака-ука” корейс халқ эртагида ака-ука биргаликда астойдил меҳнат қилиб, яхши ҳосил етиштиришга ҳаракат қилишгани сабабли кузда бошқалардан ортиқ ҳосил олишади. Йиғилган ҳосилни тенг тақсимлаб олган куз кунларининг бирида ака укасининг янги оила қурганини, шу туфайли унинг харажатлари кўплигини ўйлаб, кечкурун ўзининг ҳосилидан бир қоп гуруч (ўзбек халқ эртагида *буғдой*)ни укасининг уйидаги омборига олиб борибди. Эрталаб эса у ўз қопларини санаб, захирасидан бир қоп ҳам қамаймаганини аниқлабди. Кечкурун яна бир қоп гуруч (буғдой)ни олиб, сездирмай укасининг захирасига қўшиб қўйибди. Тунда яна бир қоп гуруч (буғдой)ни кўтариб, укасининг омборига йўл олибди.

Бирдан у укаси ҳам у томонга бир қоп гуруч (буғдой) кўтариб келаётганини кўрибди. Маълум бўлишича, акасининг оиласи катта бўлганлиги учун укаси унга ёрдам бермоқчи бўлганди. Бир-бирига шундай ғамхўрлик қилувчи ака-укалар яна ҳам яхши яшабдилар ва кўп фарзанд кўрибдилар.

Қадимдан ўзбек оилаларида ака-укалар бир ҳовлида истиқомат қилишган. “Аҳил ака-ука” ўзбек халқ эртагида ака-укалар бир ҳовлида яшашар, омборлари бир бўлса-да, уларнинг дон захиралари иккига бўлиниб, икки жойда сақланарди. Корейс халқ эртагидан фарқли равишда ука “акамнинг оиласи катта”, дея ўзининг улушидан акасининг донларига билинтирмай қўшиб қўярди. Бироқ, у ўзининг улушидан акасининг донларига қанча қўшмасин, унинг донлари қамаймабди. Чунки акаси ҳам “укамнинг оиласи ҳали янги, у оёққа туриб олсин”, дея ўз улушидан ҳар кеч бир қоп дон укаси томонга суриб қўяр экан. Бир куни ука акасининг бир қоп донини унинг захирасига қўшиб қўяётгани устидан чиқибди. Аҳилликлари сабаб уларнинг донлари қамаймаганини тушунишибди.

“Аҳил ака-ука” ва “Икки ака-ука” эртактларида икки миллатга мансуб ака-укалар муносабатидаги оилавий қадриятлар муштараклигига гувоҳ бўламиз. Фарзандларнинг бир-бирлари билан иноқ,

тотув, чинакам дўст, меҳрибон, ҳамкор, ҳамнафас, ҳамдард, ҳамроҳ, меҳр-оқибатли бўлиб яшашлари уларнинг бахтли ва фаровон ҳаёт кечиришларига асос бўлди. Оилавий қадриятлар қадрланган ҳар қандай оилада бу каби эзгуликлар бўй кўрсатиб, оилалар мустаҳкамлиги таъминланаверади. Оилавий, умуминсоний қадриятлар тасвирланган бу каби асарлар халқнинг маънавий бойлиги бўлиб, ёш авлод тарбиясида керакли дастуриламал бўлиб хизмат қилаверади.

Гувоҳ бўлганимиздек, оила *ота-она ва фарзанддан* иборат **уч устун** устига қурилади. Бу устунларни тутиб турувчи омиллар меҳр-оқибат, ўзаро ҳурмат, ғамхўрлик, аҳиллик каби оилавий ва умуминсоний қадриятлар ҳисобланади.

Ўзбек-корейс оилаларида маънавий-ахлоқий муҳитни шакллантиришда, ёш авлодга оилавий қадриятларни сингдиришда кексалар катта роль ўйнайдилар. Улар аждодлар яратган бой маънавий-ахлоқий

қадриятларнинг хазинабону, давомчиси ва янги шароитдаги бунёдкори сифатида ёш авлодни тарбияловчи беминнат мураббий саналадилар. Шу боисдан халқимизда *“Қариси бор уйнинг фариштаси бўлади”*, *“Қари билганни пари билмас”* сингари мақолларнинг мавжудлиги бежиз эмас. Эртакларнинг асосий ғояси ҳам шу жиҳатларни таъкидлашдан иборатдир.

Оила ва оилавий қадриятлар тасвиридаги муштаракликлар икки миллат адабиётининг қадимги шакли бўлган халқ оғзаки ижодиётида ҳам намоён бўлади. Оилавий қадриятлар тасвири чизилган бу икки халқ мақол ва эртакларида типологик ўхшашликларнинг вужудга келишига қадимдан илдизларимиз бирлиги, яъни корейсларнинг аждодлари туркий халқларга бориб тақалиши, қадимда буддавийлик динига амал қилингани, маданиятларимиз, менталитетимиздаги муштаракликлар сабаб бўлган бўлса, не ажаб.

Адабиётлар:

1. Тарбия (ота-оналар ва мураббийлар учун энциклопедия)// тузувчи Аминов М.Н. – Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2016.
2. Имомов К., Мирзаев Т., Саримсоқов Б., Сафаров О. Ўзбек халқ оғзаки поэтик ижоди. – Т.: Ўқитувчи, 1990.
3. O'zbek xalq maqollari /tuzuvchilar Mirzayev T., Musoqulov A., Sarimsoqov B. – T.: Sharq, 2013.
4. Корейс халқ мақоллари// Жаҳон адабиёти, 2001. №12.
5. Шомақсудов Ш., Шораҳмедов Ш. Ҳикматнома. – Т., 1990.
6. Корейслар.// Ўзбекистон миллий энциклопедияси. – Ж. 5 – Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003.
7. Олтойлар.// Ўзбекистон миллий энциклопедияси. – Ж. 6 – Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003.
8. Воҳидов Э. Асарлар. Иккинчи жилд . Ёз ҳарорати. – Т.: “Шарқ”, 2015.
9. Ўзбек халқ эртаклари. – Т., 1985.
10. Oltinsoch yigit: o'zbek, rus va boshqa xalq ertaklari./ To'plovchi: Karabayeva D.–T.: Art fleks, 2015.